

ՍԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝ ՆԿԻՐՎԱԾ ԱՐՑԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ (ԵՐՐՈՐԴ)
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈԶԱԿՄԱՆ 30-ՐԴ ՏԱՐԵՂԱՐՁԻՆ

2021 թ. սեպտեմբերի 19–21-ն Արցախի Հանրապետության մայրաքաղաք Ստեփանակերտում և սեպտեմբերի 23-ին Երևանում տեղի ունեցավ միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Արցախի Հանրապետության և Հայաստանի (երրորդ) Հանրապետության հռչակման 30-րդ տարեդարձին: Այն կազմակերպել էին ԱՀ Ազգային ժողովն (ԱԺ) ու Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի (ԿԳՄՍ) նախարարությունը՝ ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի (ՀՀ ԳԱԱ) հետ: Գիտաժողովին մասնակցում էին հայ և այլազգի շուրջ չորս տասնյակ գիտնականներ ՀՀ-ից, ԱՀ-ից, Ռուսաստանի Դաշնությունից (ՌԴ), Մեծ Բրիտանիայից, Գերմանիայից և Ֆրանսիայից: Հայաստանյան գիտնականների թվում ներկայացուցչական էր ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի (ՊԻ) ութ գիտաշխատողների մասնակցությունը:

Ստեփանակերտ հասնելուն պես գիտաժողովի մասնակիցներն այցելեցին Արցախյան պատերազմի զոհերի հուշահամալիր և ծաղիկներ խոնարհեցին Հայրենիքի ազատության ու անկախության համար պայքարում զոհված մարտիկների շիրիմներին՝ ի նշան նրանց անմահ հիշատակի:

Սեպտեմբերի 20-ին միջազգային գիտաժողովը հանդիսավորապես բացվեց ԱՀ ԱԺ նիստերի դահլիճում: Բացման խոսքով հանդես եկավ ԱՀ ԿԳՄՍ նախարար Լուսինե Ղաբախանյանը: Կարևորելով նման ներկայացուցչական կազմով միջոցառման կազմակերպումը՝ նա համոզմունք հայտնեց, որ գիտաժողովը լույս կախի վերելքներով ու դժվարություններով լի ճանապարհ անցած 30-ամյա հայկական երկու հանրապետությունների պատմության վրա: Գիտաժողովի մասնակիցներին ուղղված ԱՀ նախագահ Արայիկ Հաբությունյանի ուղերձը ներկայացրեց նրա մամուլի քարտուղար Լուսինե Հովհաննիսյանը: Ուղերձում, մասնավորապես, նշված էր. «Գիտաժողովի ծրագրում ընդգրկված թեմաների բազմակողմանի արծարծումը, հուսով եմ, այս բարդ ռազմաքաղաքական պայմաններում օգնելու է մեզ իրավիճակը խորությամբ հասկանալու և արդյունավետ որոշումներ կայացնելու հարցում»: Նիստում ողջունի խոսքով հանդես եկավ ԱՀ ԱԺ նախագահ Արթուր Թովմասյանը: Նա անդրադարձավ ՀՀ և ԱՀ անկախության հռչակագրերի պատմական նշանակությանը: «Մեր կյանքով ու կենսակերպով պետք է ամրագրենք ու սրբազրենք հայկական երկու հանրապետությունների անկախության հռչակագրերը: Արցախի Հանրապետությունը, նրա ժողովուրդն ու համայն հայությունն ամեն օր պետք է բացեն անկախության հռչակագրի կենսահաստատման նոր էջ: 30-ամյա անկախ պետականության դասերի եզրահանգումը մեկն է՝ նոր իրողությունների պրիզմայի տակ Արցախ–Հայաստան–Սփյուռք միասնականության, ունեցած մարդկային ու նյութական ռեսուրսների մեկտեղում», – իր խոսքն ամփոփեց Ա. Թովմասյանը: Ներկաներին հայ ժողովրդին հիշարժան իրադարձությունների

առիթով հայրապետական իր օրհնանքն ու մաղթանքը հղեց Հայ Առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմի առաջնորդ Վրթանես եպիսկոպոս Աբրահամյանը:

Գիտաժողովի լիազույց նիստում «Արցախը Հայոց պետականության հողովույթում» թեմայով զեկուցմամբ հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ տնօրեն, ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյանը: Նա ներկայացրեց Արցախի տեղն ու դերը Հայոց պետականության պատմության տարբեր պատմափուլերում՝ բնութագրելով դրանց առանձնահատկությունները: ԱՀ ԱԺ արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ, պ. գ. դ., պրոֆ. Վահրամ Բալայանի «Արցախի Հանրապետություն (1991–2021 թթ.)» թեմայով զեկուցումը նվիրված էր 30-ամյա ԱՀ-ի ձեռքբերումներին, ինչպես նաև պատերազմների հետևանքով ունեցած անդառնալի կորուստներին: ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր անդամ Ռուբեն Գալչյանը (Լոնդոն) «Հայ-ադրբեջանական սահմանային խնդիրը 1918–2021 թթ.» թեմայով զեկուցման մեջ արխիվային քարտեզների հիման վրա ներկայացրեց Հայ-ադրբեջանական տարածքային-սահմանային խնդիրներն առաջացումից՝ 1918 թվականից մինչև 2021 թվականին դրանց քննարկումները: ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի (ԱԻ) ավագ գիտաշխատող, պ. գ. դ., պրոֆ. Ալեքսան Հակոբյանը «Պատմական Արցախ և Ուտիք նահանգների սահմանաբաժան գծի խնդիրը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (ԱՀ) վարչական նոր սահմանները» թեմայով զեկուցման մեջ սկզբնաղբյուրների հիման վրա վերհանեց ադրբեջանական կողմի սադրիչ, հեռու գնացող նպատակները: Սահմանադրական և միջազգային իրավունքի մասնագետ, պրոֆ. Օստոն Լուխտերհանդտի (Գերմանիա) զեկուցման թեման էր՝ «Որոշ առաջնակարգ ռազմավարական առաջադրանքներ Արցախի Հանրապետության կարգավիճակի ապահովման վերաբերյալ»: Նա ներկա էր գիտաժողովին և զեկուցումն ընթերցեց ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ ավագ գիտաշխատող, պ. գ. թ., դոց. Լիլիթ Հովհաննիսյանը: Զեկուցման մեջ հանգամանորեն ներկայացված էր վեց հիմնադրույթ, որոնց վրա պետք է հիմնվի Արցախյան հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորման միջազգային-իրավական գործընթացը: Այն մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց, քանի որ ներկայացված հիմնադրույթներն անուղղակիորեն բացահայտում էին Մինսկի համաձայնագրի պետությունների և միջազգային հանրության հետ աշխատանքում հայկական դիվանագիտության թերացումներն ու բացթողումները: «Արցախի դեմ Ադրբեջանի սանձաղեղծած պատերազմը Նյուրնբերգյան իրավունքի լույսի ներքո» թեմայով ելույթ ունեցավ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) տեսական փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոնի վարիչ, փ. գ. դ., պրոֆ. Ալեքսանդր Մանասյանը:

Լիազույց նիստից հետո գիտաժողովի աշխատանքը շարունակվեց երեք՝ Ա, Բ և Գ մասնախմբային նիստերում, որոնք ընթացան իրար զուգահեռ՝ ԱՀ ԱԺ նիստերի դահլիճում, Արցախի պետական համալսարանի (ԱրՊՀ) վարչական մասնաշենքում ու ԱԺ փոքր դահլիճում, երեք աշխատանքային լեզուներով՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն:

Ա մասնախումբն աշխատում էր «Պատմություն» խորագրի ներքո [նախագահողներ՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Աշոտ Մելքոնյան (ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ), պ. գ. դ., պրոֆ. Վահրամ Բալայան (ԱՀ ԱԺ), Ալեքսան Հակոբյան (ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ), Գևորգ Ստեփանյան (ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ)]: Զեկուցումներով հանդես եկան «Մա-

տենադարան» Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն, պ. գ. դ. Վահան Տեր-Ղևոնդյանը («Գանձասարի Մատենադարանի նոր առաքելությունը»), ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի դեկան, պ. գ. դ., պրոֆ. Էդիկ Մինասյանը («ԼՂՀ և ՀՀ հռչակման գործընթացը»), ԱՀ պետախնարարի խորհրդական, պ. գ. թ., դոց. Տաթևն Հակոբյանը [«Լեոնային Ղարաբաղի (Արցախի) Հանրապետության ձևավորումը որպես Արցախյան շարժման նոր փուլի մեկնակետ»], Բեռլինի ցեղասպանության ճանաչման աշխատանքային խմբի անդամ, դոկ. Ժիրայր Քոչարյանը (Գերմանիա, «Արցախի Հանրապետությունը 30 տարեկան է՝ հաշվեկշիռ»), Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն, պ. գ. դ. Հարություն Մարությանը («Սահմանադրության թեման Ղարաբաղյան շարժման պատկերազրույցի մեջ»), ԱրՊՀ պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի դեկան, պ. գ. թ., դոց. Արմինե Խաչատրյանը («Փաստարկներ Լեոնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի շուրջ. հակադարձումներ աղբյուրական պատմագրության խեղաթյուրումներին»), «Կաճառ» գիտական կենտրոնի դեկավար, պ. գ. թ., դոց. Մհեր Հարությունյանը («Արցախի Հանրապետության պաշտպանական-անվտանգային հիմնախնդիրների մասին»), ԱրՊՀ պատմության ամբիոնի վարիչ, պ. գ. թ., դոց. Նունե Սարուկյանը («Արցախի Հանրապետության վարչաքաղաքական դրույթները 1991–2021 թթ.»), ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ հայկական գաղթօջախների և Սփյուռքի պատմության բաժնի վարիչ, պ. գ. դ., պրոֆ. Գևորգ Ստեփանյանը (««Մեծ Աղբյուր»-ի համաթյուրքական հայեցակարգը, պատմություն և արդիականություն»), նույն ինստիտուտի նորագույն պատմության բաժնի առաջատար գիտաշխատող, պ. գ. դ. Գայանե Մախմուրյանը («Արցախի անկախության հռչակման ներքին և արտաքին նախադրյալները») ու Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող, պ. գ. թ., դոց. Լիլիթ Հովհաննիսյանը [«Արցախի պետականության պատմության լուսաբանումը Հայաստանի պատմագրության մեջ (1991–2020 թթ.)»]:

Բ մասնախմբի խորագիրն էր «Պատմություն և մշակույթ» [նախագահողներ՝ պ. գ. դ., պրոֆ. Համլետ Պետրոսյան (ԵՊՀ), Լեոնիկ Հովհաննիսյան (ԱրՊՀ), բ. գ. դ., պրոֆ. Դավիթ Գասպարյան (ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ), պ. գ. թ., դոց. Վարդգես Սաֆարյան (ԱրՊՀ)]: Զեկուցումներով հանդես եկան՝ ԵՊՀ մշակութաբանության ամբիոնի վարիչ, պ. գ. դ., պրոֆ. Համլետ Պետրոսյանը («Արցախի հնագիտական հետազոտության հիմնական արդյունքներն անկախության տարիներին և ներկա մարտահրավերները»), ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ նորագույն պատմության բաժնի գիտաշխատող, բ. գ. դ., պրոֆ. Դավիթ Գասպարյանը («Գրական կյանքը Արցախում անկախության տարիներին. 1991–2021 թթ.»), Սանկտ Պետերբուրգի հայ համայնքի ներկայացուցիչ Վահան Բաբախանյանը (ՌԴ, «Հայաստանի և Արցախի հանրապետությունների իմիջի առաջխաղացման մասին»), ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ նորագույն պատմության բաժնի գիտաշխատող, պ. գ. թ. Համիկ Ամիրջանյանը [«Հայ եկեղեցու Ղարաբաղի թեմի կրթական կյանքի արտացոլումը «Արարատ» ամսագրում (1905–1920 թթ.)»], ԱրՊՀ դասախոս Լեոնիկ Հովհաննիսյանը («Արցախահայ գաղթականությունը Լոռիում և Տավուշում 18-րդ դարի վերջին և 19-րդ դարի սկզբին»), պատմաբան-հուշարձանագետ, ԱՀ մշակույթի

վաստակավոր գործիչ Սլավա Սարգսյանը («Շուշի. պատմական իրողություններ»), ԱրՊՀ և «Մեսրոպ Մաշտոց» համալսարանի (ՄՄՀ) դասախոս, պ. գ. թ., դոց. Իսկուհի Ավանեսյանը («Ինքնապաշտպանական ուժերի ձևավորումը և կանանց կամավորագրումը ջոկատներին 1988–1991 թթ.»), ԱրՊՀ դասախոս, պ. գ. թ., դոց. Վարդգես Սաֆարյանը («Սոս գյուղի վաղ քրիստոնեական համալիրի պեղումները»), ԱՀ ԿԳՄՍ նախարարի խորհրդական, պ. գ. թ., դոց. Մելանյա Բալայանը («Աղվանից եկեղեցու էթնիկ պատկանելիության հիմնահարցը և քաղաքական շահարկումները»), Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի դասախոս, բ. գ. թ., դոց. Կարեն Խանյանը («Արցախի գեղարվեստական պատկերը Ս. Կապուտիկյանի պոեզիայում»), ԱրՊՀ դասախոս, փախստականների հարցերով փորձագետ Էլինա Մխիթարյանը («Փախստականների և ներքին տեղահանված անձանց աղբյուրական քաղաքականությունը հակընդդեմ հայրենադարձություն հայկական քաղաքականության»):

Գ. մասնախումբը կրում էր «Քաղաքագիտություն» խորագիրը [նախագահողներ՝ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, փ. գ. դ., պրոֆ. Ալեքսանդր Մանասյան (ՀՀ ԳԱԱ փրիստոփայության և իրավունքի ինստիտուտ, ԵՊՀ), պ. գ. դ., պրոֆ. Արմեն Մարուքյան (ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ), Գագիկ Մելիքյան («Վան» հ/կ), պ. գ. դ., պրոֆ. Վալերի Ավանեսյան (ԱրՊՀ)]: Զեկուցումներով հանդես եկան՝ ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության պատմության բաժնի վարիչ, պ. գ. դ., պրոֆ. Արմեն Մարուքյանը («2020 թ. նոյեմբերի 9-ի եռակողմ հայտարարության իրավաքաղաքական գնահատականը»), Ղրիմի Վ. Մ. Վերնանդսկու անվան ֆեդերալ համալսարանի փրիստոփայության ֆակուլտետի դեկան, փ. գ. դ., պրոֆ. Օլեգ Գաբրիելյանը [ՌԴ, «Հայաստանը և Արցախը. նոր ռազմավարության հայեցակարգ (հայացք ռուսական սիյուլոքից)»], «Վան» հ/կ նախագահ Գագիկ Մելիքյանը («Արցախյան խնդրի լուծման հարցի շուրջ»), ԱրՊՀ գիտության և միջազգային համագործակցության հարցերով պրոռեկտոր, պ. գ. դ., պրոֆ. Վալերի Ավանեսյանը («Ֆրանսիայի դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության վերաբերյալ»), ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ հայկական գաղթօջախների և Սիյուլոքի պատմության բաժնի գիտաշխատող, պ. գ. թ. Կարեն Մկրտչյանը («Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը Իրանի արտաքին քաղաքականության համատեքստում»), Ստեփանակերտի ՄՄՀ կովկասագիտության կենտրոնի ղեկավար Հովիկ Ավանեսովը [«Հայաստանի պատմության դրսևորումները Թուրքիայում և Ադրբեջանում 44 օրյա պատերազմից հետո և դրանից բխող մարտահրավերները Հայոց պետականության համար» (համահեղինակ՝ ՄՄՀ հումանիտար ֆակուլտետի դեկան Արինա Գրիգորյան)] և «Թուրքիայի և Ադրբեջանի ռազմական հանցագործությունները հայոց պետականության դեմ 44 օրյա պատերազմի ընթացքում և պատերազմի ավարտից հետո» (համահեղինակ՝ ՄՄՀ տնտեսաիրավաբանական ֆակուլտետի դեկան Յանա Դավթյան), հեռուստալրագրող Նաիրի Հովսեփյանը («Պետականության պահպանման մարտահրավերները Արցախում. ապագայի տեսլական»), Թալլին Տեր-Մինասյանը [Ֆրանսիա, «Ռուբեն Տեր-Մինասյանի «Հայաստանի Հանրապետություն» (Հայ հեղափոխականի հիշատակները, հ. 7) 2020-ի պատերազմի համատեքստում»], ԱրՊՀ և ՄՄՀ դասախոս, քաղ. գ. թ., դոց. Հրայր Փաշայանը

(«Ղարաբաղյան հակամարտություն. պրահյան գործընթացի մեկնարկը և հիմնական շեշտադրումները, ըստ 2004 թ. ԵԱՀԿ Մին գեկույցի»), Էլեոնորա Ավանեսյանը («Հայաստանի և Արցախի ջրային ռեսուրսները որպես տարածաշրջանում քաղաքական ազդեցության լծակ»), ԱՀ ԱԺ աշխատակազմի բյուջետային հարցերով գլխավոր մասնագետ, տնտ. գ. թ., դոց. Տիգրան Հակոբյանը («Արցախի Հանրապետության 2020 թվականի պետական բյուջեի եկամտային մասի վերլուծություն»):

Գիտաժողովի նիստերին մասնակցում էին ԱՀ ԱԺ պատգամավորներ, կառավարության անդամներ: Զեկուցողները բարձրացրին ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի համապարփակ կարգավորման, Արցախի իրավական կարգավիճակի վերջնական որոշման՝ Հայ բնակչության ինքնորոշման իրավունքի իրացման և ԱՀ անկախության ճանաչման հարցերը:

Մասնախմբերի աշխատանքներն ամփոփվեցին եզրափակիչ լիազումար նիստում, որում կենտրոնականն ԱՀ արտաքին գործերի նախարար Դավիթ Բաբայանի հանգամանալից ելույթն էր՝ նվիրված ԱՀ արտաքին քաղաքականության գերակա խնդիրներին: Դրան հաջորդեցին մասնախմբերի նախագահների հաղորդումները գիտական զեկուցումների արդյունքների վերաբերյալ: Այնուհետև ԱՀ արդի մարտահրավերների վերաբերյալ գիտնականների քննարկումների հիման վրա ընդունվեց ԱՀ-ի և ՀՀ-ի հոչակման 30-րդ տարեդարձին նվիրված միջազգային գիտաժողովի բանաձևն ու հրապարակվեց համապատասխան հայտարարություն, որն ԱՀ ԱԺ ամբիոնից ընթերցեց Լիլիթ Հովհաննիսյանը:

Սեպտեմբերի 21-ին գիտաժողովի մասնակիցները մեկնեցին Գանձասար, մասնակցեցին «Ադրբեջանի ցեղասպանական վարքը. պատմություն և արդիականություն (իրավաքաղաքական գնահատականից մինչև միջազգային դատարան)» (Երևան, «Էդիթ պրինտ», «Կաճառ» գիտական կենտրոն, 2021) վերնագրով ժողովածուի շնորհանդեսին, որում ամփոփված են 2020 թ. հուլիսին տեղի ունեցած Շուշիի Հայ բնակչության ցեղասպանության 100-րդ տարելիցին նվիրված միջազգային առցանց գիտաժողովի զեկուցումները:

Գիտաժողովն իր աշխատանքը շարունակեց սեպտեմբերի 23-ին Երևանում: ՀՀ ԳԱԱ նախագահության նիստերի դահլիճում տեղի ունեցավ Կոր սեղան՝ նվիրված ՀՀ-ի հոչակման 30-ամյակին: Ողջույնի խոսքով հանդես եկավ ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար, ակադեմիկոս, գիտաժողովի կազմկոմիտեի համանախագահ Յուրի Սուվարյանը: Ելույթներով հանդես եկան ԳԱԱ ակադեմիկոսներ Ռուբեն Սաֆրաստյանը, Լենաեր Աղալովյանը, Աշոտ Մելքոնյանը, թղթակից անդամ Ալեքսանդր Մանասյանը, պրոֆեսորներ Էդիկ Մինասյանն ու Գևորգ Ստեփանյանը, քաղաքագետ Միհրան Շահգաղեյանը:

ԼԻԼԻԹ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ